

STUDIA AD ARCHAEOLOGIAM PAZMANIENSIA

MAGYAR ŐSTÖRTÉNETI KUTATÓCSOPORT KIADVÁNYOK

PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK

Interdiszciplináris
őstörténeti konferencia

Budapest, 2020. november 11–13.

PARALLEL STORIES

Interdisciplinary conference
of the early history of Hungarians

Budapest, 11–13. November 2020

MARTIN OPITZ KIADÓ

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM RÉGÉSZETTUDOMÁNYI INTÉZET
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
MAGYAR ŐSTÖRTÉNETI KUTATÓCSOPORT

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia

A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai

Archaeological Studies of PPCU Institute of Archaeology

Volume 23

Bölcészettudományi Kutatóközpont

Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok

Volume 2

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
A PPKÉ BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai
Archaeological Studies of PPCU Institute of Archaeology

Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
International Editorial Board

Heinrich Härke
Eberhard Karls Universität (Tübingen)

Oleksiy V. Komar
Institute of Archaeology (Kiev)

Abdulkarim Maamoun
Damascus University (Damascus)

Denys Pringle
Cardiff University (Cardiff)

Dmitry A. Stashenkov
Samara Regional Historical Museum (Samara)

Nikolai P. Telnov
Institute of Archaeology (Chişinău)

Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok
International Editorial Board

Balázs Balogh
Director General of the Research Center
for the Humanities (Budapest)

Pál Fodor
Honorary Director General of the RCH (Budapest)

László Klima
PPCU Institute of Archaeology (Budapest)

Hakan Aydemir
İstanbul Medeniyet Üniversitesi (Istanbul)

Balázs Sudár
RCH Institute of History (Budapest)

Attila Türk
Prehistory of the Hungarian People Research
Group of RCH (Budapest)

PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK
Interdiszciplináris őstörténeti konferencia
a PPKE Régészettudományi Intézetének
szervezésében
Budapest, 2020. november 11–13.

PARALLEL STORIES
Interdisciplinary Conference on Hungarian Prehistory,
organized by the Institute for Archaeology, PPCU,
Budapest, 11–13 November 2020

Szerkesztők
Klima László – Türk Attila

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Régészettudományi Intézet

Martin Opitz Kiadó

Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Magyar Őstörténeti Kutatócsoport

BUDAPEST 2021

PÁZMÁNY PÉTER
KATOLIKUS EGYETEM

A kötet a

Árpád-ház Program
támogatásával valósult meg

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont

A kötet az Árpád-ház Program támogatásával készült
(IV.2. Az Árpád-ház elődeinek keleti kapcsolatrendszere)

A kutatás és a kötet az Innovációs és Technológiai Minisztérium támogatásával a Tématerületi Kiválósági Program: Magyarország és a Kelet kapcsolatának régészeti kutatása (Keleti Örökségünk PPKE Interdiszciplináris Történelmi és Régészeti Kutatócsoport [TKP2020-NKA-11]) projekt keretében valósult meg.

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

A megjelenést az ELKH Titkársága támogatta.

© szerzők

© Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Régészettudományi Intézet

© Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténelmi Kutatócsoport

© Martin Opitz Kiadó

ISBN 978-615-6388-05-6

ISSN 2064-8162

ISSN 2786-1538

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet, illetve annak részeit tilos reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni, bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus úton vagy más módon – közölni a kiadó engedélye nélkül.

Kiadja:

PPKE BTK Régészettudományi Intézet – Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Magyar Őstörténelmi Kutatócsoport – Martin Opitz Kiadó

Nyomda: Pauker Nyomdaipari Kft.

TARTALOM

É. KISS KALATIN	
Beköszöntő	7
KLIMA LÁSZLÓ	
A szerkesztő előszava	9
NYELVÉSZET	
SALÁNKI ZSUZSA – OSZKÓ BEATRIX – SIPOS MÁRIA	
A kétnyelvűség helye és szerepe az alapnyelvi korban	11
The place and role of bilingualism in the era of proto-languages	39
CSÚCS SÁNDOR	
A másodlagos permí–magyar nyelvi érintkezések kérdése	41
Über die sekundäre Kontakte zwischen den permischen Sprachen und dem Ungarischen	48
ZAICZ GÁBOR	
A mordvin nyelv kapcsolatai a volgai area török nyelveivel	51
The relations of the Mordvin language with the Turkic languages of the Volga area	60
AGYAGÁSI KLÁRA	
A mari nyelv kapcsolatai a volgai area török nyelveivel	63
Контакты марийского языка с тюркскими языками Поволжского ареала	76
SÁNDOR KLÁRA	
A török–magyar nyelvi kapcsolatok újraértelmezésének lehetőségei	77
The possibilities of reinterpreting the Turkic–Hungarian language contacts	101
KLIMA LÁSZLÓ	
A finnugor nyelvhasználat hazai története és egynémely őstörténeti csodabogarak. Zsirai Miklós (és mások) tévedései	103
A history of research on the linguistic relatedness of Hungarian and Finno-Ugric languages, with some odd ducks from the sea of linguists. Misconceptions by Miklós Zsirai and others	110
SUDÁR BALÁZS	
A magyar nyelv honfoglalása	111
The Hungarian language conquest	119
RÉGÉSZET, TÖRTÉNELEM, FOKLORISZTIKA	
VIGH JÓZSEF	
A finnugor alapnyelvi korszak a régészet tükrében	121
The Proto-Finno-Ugric (PFU) period in the Light of the Archaeological Research	145
KLIMA LÁSZLÓ	
Magyar nyomok a Volga-vidék régészetében	147
Hungarian traces in the archeology of the Volga Region	161

TÜRK ATTILA	
A korai magyar történelem régészeti kutatásainak aktuális eredményei és azok lehetséges nyelvészeti vonatkozásai	163
Recent advances in archaeological research on early Hungarian history and their potential linguistic relevance	212
KLIMA LÁSZLÓ	
A magyar őstörténet hajnalán, Nyugat-Szibériában	213
At the dawn of Hungarian prehistory in Western Siberia	227
SOMFAI KARA DÁVID	
A Fehérlófia mese mitológiai háttere	229
Mythological background of the Hungarian tale “Whitemare’s Son”	239
KLIMA LÁSZLÓ – TÜRK ATTILA	
Fodor István emlékére (1943–2021)	241

BEKÖSZÖNTŐ

Örömteli alkalom, hogy a régészek és nyelvészek együtt, egymásra figyelve vizsgálják a magyarság távoli múltját – hiszen önmagában a nyelvészetből nem fejthető vissza a magyarság őstörténete, és a nyelvészet tényei sem hagyhatók figyelmen kívül a történeti és régészeti bizonyítékok értelmezésekor. Ráadásul ma már a nyelvészet is, a régészet is annyira specializálódott, és olyan gyorsan bővülnek kutatási eredményeik, hogy egy kutató nem lehet mindkét területen otthon. A magyarság őstörténetével kapcsolatba hozható régészeti eredmények térben is, időben is túlságosan szerteágazóak ahhoz, hogy a nyelvészek alaposan ismerhessék őket. Ugyanez igaz a nyelvészetre is: egy régész, történész, még ha tanult is nyelvészetet, nem lehet naprakész még a magyar nyelvészetben vagy az uralisztikában sem – nem beszélve az őstörténetünk szempontjából szintén fontos turkológiáról vagy iranisztikáról. Elengedhetetlen tehát a közös gondolkodás.

A nyelvtudományon belül is szükséges a mai magyar nyelvet kutatók, a nyelvtörténészek és az uralisták együttműködése ahhoz, hogy tisztán lássuk az uráli alapnyelvtől a mai magyarig vezető folyamatokat. A nagyközönség valószínűleg azért szkeptikus a magyar nyelv finnugor, illetve uráli eredeztetésével kapcsolatban, mert nem lát felszíni hasonlóságot a mai magyar és a finnugor nyelvek között. Ha azonban a korai ómagyart hasonlítjuk például a hantihoz és manysihoz, a rokonság szembetűnő. Az ómagyar nyelv archaikus, kifutóban lévő, egyre csökkenő arányban előforduló szerkezetei – például az alany-tárgy-ige szórend ragtalan tárggyal, az igeneves alárendelő mondatok, a főnév előtt álló, vonatkozó névmás nélküli jelzői mellékmondatok, a mondatvégi *-e* kérdőszócska, az ige-segédige sorrend – megegyeznek a hanti és manysi és a többi oroszországi uráli nyelv megfelelő szerkezeteivel. Még látványosabb bizonyítékaira bukkanhatunk az uráli rokonságnak, ha felismerjük, hogy egyes megmagyarázhatatlan kivételnek látszó mai magyar jelenségek pontosan beleillenek a konzervatív uráli nyelvekben megőrződött nyelvtani rendszerbe. Ilyen például az 1. és 2. személyű birtokos személyrag tárgyragi szerepe az *engem*, *téged* alakokban és a *Keresem a kalapom*, *Keresem a kalapod*-féle mondatokban.

A nyelvi múlt feltárásában a nyelvelmélet segítségére, az elméleti nyelvészek közreműködésére is szükség van – különösen, ha az uráli alapnyelvnél is messzebbre akarunk visszanézni. A művelt nagyközönség egy része talán azért utasítja el a finnugor-uráli rokonságot, mert úgy véli, az ómagyar nyelvemlékekben fennmaradt nyelv komplexebb annál, mint amit egy halászó-vadászó-gyűjtögető erdei népcsoport kialakíthatott; inkább társítható egy állattenyésztő, hadjáratokat vívó sztyeppe kultúrával. Azonban egyrészt nem valószínű, hogy a tajgában való fennmaradás kevésbé komplex tudást igényelt, mint a sztyeppe életmód. Másrészt az elméleti nyelvészet meggyőző érvekkel bizonyította, hogy a nyelv nem kulturális produktum, hanem a *homo sapiens sapiens* genetikailag meghatározott biológiai adottsága. A szókincs változhat a kultúrával; a grammatika, azaz, a nyelvnek az a tulajdonsága, hogy képes az ember által ismert külső és belső világ teljességének a leképezésére, a dolgoknak, cselekvéseknek, tulajdonságoknak, az időbeli, módbeli, helybeli viszonyoknak a megnevezésére, már több mint százezer éve velünk van. Tehát az uráli alapnyelvben vagy annak előzményeiben nem kevésbé fejlett nyelvváltozatokat kell feltételeznünk; az uráli alapnyelv dialektusai épp olyan komplexek voltak, mint a mai magyar, és az uráli alapnyelvet megelőző időkben is hasonlóan komplex nyelveket beszéltek őseink, ha ezek részleteit nem is tudjuk rekonstruálni.

E kötet tanulmányai fontos részletekben módosítják a magyarság és a magyar nyelv korai történetével kapcsolatos nézeteket. Az új régészeti eredmények például megváltoztathatják a nyelvtörténeti korszakok, így az ugor egység korának feltételezett időbeli határait. A társasnyelvészet elméleti eredményei, valamint az egyes uráli nyelvek egymás közötti és a török nyelvekkel való érintkezését elemző vizsgálatok

megkönnyíthetik a régészeti leleteknek a különféle anyanyelvű népcsoportokhoz való hozzárendelését. Az alapállítások azonban nem módosulnak. Az új eredmények fényében is kétségbevonhatatlan, hogy a magyar nyelv az uráli nyelvcsalád finnugor ágának ugor alcsoportjából vált ki, és a nyelvben kimutatható török elemek kontaktushatás következményei. Remélhetőleg e kötet sokakhoz eljut majd, és hozzájárul ahhoz, hogy ezen alapállítások a nagyközönség számára is nyilvánvalóvá legyenek.

É. Kiss Katalin

Nyelvtudományi Kutatóközpont

A SZERKESZTŐ ELŐSZAVA

Ez a kötet a 2020. november 11–13. között a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Őstörténeti és Honfoglalás Kori Régészeti Tanszéke által szervezett virtuális konferencia előadásait tartalmazza. Konferenciánk címét Nádas Pétertől kölcsönöztük. Az író több mint 1500 oldalas nagyregényének rendkívül szövevényes cselekménye több szálon fut: több idősíkon és különböző helyszíneken. A párhuzamos cselekményszálak olykor megszakadnak, majd később és másutt folytatódnak – egybefonódnak és újra elválnak. A *Párhuzamos történetek*-et mint metaforát több szempontból is találónak érezzük jelen helyzetünkre: egyrészt amiatt, hogy a magyar őstörténetet többen többféleképpen kutatjuk, másrészt amiatt, hogy itt és most párhuzamos történeteket olvashatunk. A magyarság őstörténetét különböző tudományok párhuzamosan kutatják, egymás mellett, egymást segítve. E tudományok forrásai ugyanúgy egy nagy mozaik elemei, mint amilyen mozaikokból építi föl Nádas Péter a regényét. Sajnos azonban az őstörténeti mozaik hiányzó kockáit a tudomány módszereivel nem mindig lehet rekonstruálni. Tanulmánykötetünkben a párhuzamosan egymás mellett élő és működő őstörténeti tudományok: a régészet, a nyelvészet és a folklorisztika eredményeit vetjük össze.

Az elmúlt másfél évtizedben egyre-másra kerültek elő a korai magyarsággal kapcsolatba hozható régészeti leletek, melyek fényében szükségessé vált átértékelni és a magyarsághoz kötni néhány, régebről már ismert leletegyüttest is. Át kellett értékelnünk azt az elképzelést is, hogy elődeink a Kazár Birodalomban kerültek hosszan tartó szoros kapcsolatba egy vagy több török nyelvű népességgel. Új őstörténeti koncepciókban előtérbe került a Dél-Urál vidéke, annak európai és ázsiai oldala is. A magyarság kelet-európai vándorlásának menetrendjét is át kellett gondolnunk: a Dél-Urál vidékének „magyargyanús” leletei csupán pár évtizeddel korábbiak, mint a hagyományosan 895-re datált honfoglalásunk. Sőt, vannak e dátumnál későbbre datálható magyargyanús leletek is. A régészeti leletekből a szemünk előtt bontakozik ki egy olyan kulturális area, amely a Közép-Volga vidékétől az Urál keleti oldaláig terjed, s amelynek középpontjában a Volgai Bulgár Birodalom állt. A nyelvészet azonban beelőzte a régészetet ezen a területen: a volgai nyelvi areát, az areába sorolt négy finnugor és három török nyelv kapcsolatait évtizedek óta tanulmányozzák a nyelvészek. Tanulmánykötetünk párhuzamba állítja ennek a kulturális hálónak a nyelvi és régészeti emlékeit, s kitér annak vizsgálatára is, hogy a korai magyarság élete egy szakaszában vajon részese volt-e a volgai nyelvi és kulturális areának.

A nyelvészeti és régészeti adatok párba rendezése adta az ötletet, hogy konferenciánkon előadókat kérjünk föl a történeti nyelvészet helyzetének és lehetőségeinek értékelésére, különös tekintettel az uráli nyelvcsalád kutatására, valamint áttekintsük a magyar nyelv régi török elemei kutatásának helyzetét is. A nyelvészet az utóbbi időkben háttérbe szorult a magyar őstörténeti tudományok között – elsősorban tudományon kívüli okok miatt. De a nyelvészet eredményeit támadások érték egy napjainkban felfutó őstörténeti társtudomány, a paleogenetika egyes kutatói részéről is. Az új tudománnyal kapcsolatban nem tagadjuk déjá vu-érzésünket: a 19. század második felében hasonló önbizalommal és nagyra törő tervekkel lépett be az őstörténeti tudományok körébe a történeti nyelvészet: képviselői azt hirdették, hogy az ő tudományuk alkalmas egyedül az őstörténet örök problémájának, a kik voltunk és honnan jöttünk kérdéseinek megválaszolására. Akkoriban Európa vezető történeti nyelvészei vizsgálták a finnugor–sumer és a finnugor–dravida nyelvrokonság kérdését is. Ezek az elméletek körbejárták a korabeli bulvársajtót is; az egész európai közvélemény, így a magyar is megismerhette az akkori „sztártudomány” eredményeit. Ahogy a történeti nyelvészet módszerei fejlődtek, ezek az elméletek kikoptak a tudományos diskurzusból. A paleogenetika a szemünk előtt megy át azon a tisztulási folyamaton, amely a történeti nyelvészetben a 19. század végén már lejátszódott. Konferenciánk programjában nem szerepeltek genetikai előadások,

ugyanakkor nem titkolt célunk, hogy az őstörténeti társtudományok eredményeinek áttekintésével segítsük és orientáljuk a paleogenetika kutatóit saját őstörténeti koncepciójuk kialakításában. Közös érdekünk, hogy eredményeik beépüljenek a magyar őstörténet kutatásába. Itt kell megemlítenünk, hogy jelentős genetikai nyomok is a Dél-Urál vidéke felé vezetnek a magyar őstörténet kutatóit. Vannak azonban Ázsia belsejébe vezető nyomok is.

A kötetben szerepel két olyan tanulmány is, amely előadásként nem hangzott el a konferencián. Az egyik felhívja figyelmet arra, hogy a finnugor és magyar őstörténettel, valamint az egykor élt lelkes nyelvrokonságkutatókkal kapcsolatos néhány adatot évtizedek óta pontatlanul idézünk, a másik pedig a magyarság urálintúli–nyugat-szibériai őshazáját bizonyító történeti, nyelvészeti és régészeti adatokat tekinti át.

A nyelvészeti tanulmányok szerzői között szerepelnek a Pázmány Péter Katolikus Egyetem egykori Finnugor Tanszékének munkatársai is. Külön szeretnénk megköszönni nekik, hogy elfogadták felkérésünket, és tanulmányaikkal megtiszteltek minket.

Klima László

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Régészettudományi Intézet
Magyar Őstörténeti és Honfoglalás Kori Régészeti Tanszék

A MAGYAR NYELV HONFOGLALÁSA

SUDÁR BALÁZS*

Kulcsszavak: Kárpát-medence nyelvi viszonyai, nyelvi honfoglalás, az új nyelv politikai és kulturális presztízse, a magyar nyelv többszörös betelepülése

Keywords: Language situation in the Carpathian Basin, political and cultural prestige of the new language, conquest of the Hungarian language in multiple wave

Absztrakt: A magyar nyelv Kárpát-medencei megjelenését a nyelvtörténeti munkák egyöntetűen a 9. századi magyar honfoglaláshoz kötik, de általában nem indokolják ezt az állítást. A Kárpát-medence nyelvi viszonyai a Római Birodalom bukását követő időszakban lényegében ismeretlenek, és majd csak a 12–13. századtól kezdenek sűrűsödni azok a források, amelyek tisztább képet nyújtanak: ekkorra a magyarnak már nagyon erősek a pozíciói. Tanulmányomban azt vizsgáltam – elsősorban a tágan értelmezett sztyepperégióból vett – történeti példák alapján, hogy miként zajlik egy nyelvi honfoglalás, az az esemény, amikor egy nyelv új területen kapaszkodik meg, ahol korábban nem volt jelen. Egy nyelv sikeres terjeszkedéséhez számos feltételnek kell teljesülnie, és sorsát számos dolog befolyásolja. Ilyenek az érkezők és a helyben találtak aránya, az új nyelv politikai és kulturális presztízse, az új nyelv utánpótlása (több hullámban való beérkezés), az új nyelv háterszága (elszakad-e saját nyelvi tömbjétől vagy sem) stb. Mindezen szempontokat figyelembe véve a magyar nyelv a Kárpát-medencében nem került ideális körülmények közé, inkább az eltűnése, mint a túlélése lett volna várható. Ez viszont felveti annak a kérdését, hogy a jelenlegi modell fenntartható-e, s vajon biztos-e, hogy csak a magyar nyelvnek csak egyetlen betelepülésével kell-e számolnunk a Kárpát-medencébe.

Ha felütjük a magyar nyelv történetét taglaló munkákat, akkor meglehetősen keveset olvashatunk arról, hogy a magyar nyelv mikor került a Kárpát-medencébe, erre elsősorban a nyelvtörténet korszakolásánál akadhatunk iránymutatásra. E tekintetben az egyik lehetőség a nyelv külső története szerinti felosztás, ami lényegében a meghatározó történelmi eseményekre épít. Ennek jegyében jó ideje sarokpontnak számít az Árpád vezette honfoglalás, mert „a honfoglalással kerül a magyarság olyan új nyelvi környezetbe, amely az idegen nyelvi ráhatás jellegét gyökeresen megváltoztatja, és – legalábbis eleddig számítva – egy évezredre meghatározza”.¹ Erre az alapvetésre épülnek azután például a szláv–magyar nyelvi kapcsolatok elemzése, amelyek éppen kronológiai okokból nem kevés fejtörésre adtak okot a szláv nazálisok bekerülésének időrendje miatt.² Indoklást azonban nemigen találunk a kérdéses időpont mellett: ha azt

* Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Kora újkori osztály;
sudarbalazs@gmail.com

¹ BENKŐ 1964, 144. Néhány további példa: BALASSA 1937, 45; BALASSA 1943, 19; BÁRCZI 1963, 73; BENKŐ 1964, 137–145; BÁRCZI–BENKŐ–BERRÁR 1967, 504; PAPP 2014, 17 (a munka 1968-ban íródott); BENKŐ 1997, 164; KISS 2017, 131.

² A kérdéssel az utóbbi időben Zoltán András foglalkozott sokat, pl. ZOLTÁN 2017, 5–7. A szláv jövevényszavak problémája vezette el Király Pétert ahhoz, hogy korábbi magyar nyelvű közösségek beköltözésével számoljon: KIRÁLY 2006.

keressük, honnan tudjuk biztosan, hogy a magyar nyelv a honfoglalás idején kerül a Kárpát-medencébe, nem találunk érdemi választ.³ A nyelvtörténeti munkák megkerülik ezt a nem kevésbé érdekes kérdést, mintha az elgondolás természetes és magától értetődő volna. E tény mögött vélhetőleg a nép és a nyelv azonosításának gondolata áll, amely a 19. században még védhető elképzelés volt, ma már azonban aligha elégséges érv. Nem is beszélve arról, hogy Árpád honfoglalóinak belső viszonyairól alig tudunk valamit. Egy valami bizonyos csak, mégpedig az, hogy politikai közösséget alkottak: a honfoglalással a magyar fejedelemség költözött a Kárpát-medencébe, amelynek etnikai és nyelvi viszonyairól azonban vajmi kevés tudható.

Az uralkodó, bár részletesebben ki nem fejtett nézet szerint a magyar nyelv egyszer, Árpád honfoglalása révén került be a Kárpát-medencébe. Előtte nem volt jelen, és „utánpótlást” sem kapott: Árpád „népét” nem követték újabb magyarul beszélő hullámok. Az így rendkívül sikeresnek tekinthető nyelvi honfoglalást többféleképpen magyarázták. Általában valamiféle létszámbeli túlsúllyal szokás érvelni: vagy a magyarok voltak nagyon sokan, vagy a helyben találtak nagyon kevesen.⁴ A két csoport – az érkezők és a már itt lévők – arányáról azonban valójában semmiféle információval sem rendelkezünk.⁵ Az utóbbi időszakban erősödnek azok a nézetek, amelyek a Nyugat-Dunántúlon jól szervezett keretek között élt komoly létszámú helyi népességgel számolnak.⁶ Nem mellesleg a magyar hagyományok is az ország meghódításáról, és az itt talált népek hódoltatásáról és integrálásáról vallanak. Másfelől a honfoglalók nagy tömegeire utaló szilárd bizonyíték továbbra sem létezik.⁷ Azaz semmilyen bizonyítékunk nincsen arra, hogy a magyarok számbeli túlsúlyban lettek volna, ez mindössze a magyar nyelv máig tartó jelenlétéből levont következtetés.

Közelíthetünk azonban máshonnan is: a magyar presztízs-nyelvként volt jelen, ezért nem volt szükség túlnyomó magyar nyelvi többségre ahhoz, hogy a magyar uralkodó nyelvvé váljon (vagy egyáltalán fennmaradjon).⁸ Valóban vannak olyan nyelvek, amelyek társadalmi szerepük révén nyernek komoly teret, ilyen volt a középkorban a latin, vagy manapság az angol, ezek szerepe azonban ritkán vezetett oda, hogy a köznyelv latinná vagy angollá váljon. Másfelől jól látható a politikai hatalom társadalomformáló szerepe, amely a nyelvhasználatra is kiterjed, ehhez azonban komoly politikai nyomás, továbbá erős kulturális és nyelvi (számszerű) háttér is kell. (Hiába volt például Magyarországon a kommunista időszakban komoly súlya az orosz nyelvnek, gyakorlatilag nem maradt nyoma a magyar nyelvben, s a Balkán sem törökösödött el nyelvileg a fél évezredes oszmán uralom alatt.) A presztízs ugyan fontos szempont, de magában kevés.

Az elemek persze kombinálódhatnak is: lehet, hogy egy nyelv abszolút értelemben nem képez többséget, de ettől még lehet a beszélőkön belül a legnagyobb arányú. Egy 40:30:20:10 %-os elképzelt arány esetében a 40%-ot beszélők nincsenek többségben, de mégis minden más nyelvi csoportnál erősebbek. Ennek eredményeképpen lehet, hogy a nyelv közvetítőnyelvvé is alakul, és ez nagyon megerősíti a pozícióit a társadalmon belül.

³ Jellemző, hogy e kérdés általában nem nyelvészeti munkákban bukkan fel, hiányára TAKÁCS 2006, 83.

⁴ Ezt az elgondolást Kniezsa István vetette fel nagy hatású tanulmányában: KNIEZSA 1938, II, 454–456.

⁵ A nézeteket összefoglalta: TAKÁCS 2006, 67–98.

⁶ E tényre Fehér Géza már 1956-ban nyomatékosan felhívta a figyelmet (FEHÉR 1956). Szőke Béla Miklós évtizedes zalavári ásatásaira támaszkodva megerősítette ezt a véleményt: SZŐKE 2014.

⁷ Szőke Béla ugyan a köznépi temetőket a korábbi nézetekkel szemben összekapcsolta a magyar etnikummal (legalább részben), amiben alighanem igaza is van, ám ettől a magyarság létszámáról és arányáról vajmi keveset tudunk meg (SZŐKE 1962). Másfelől elgondolkodtató, hogy magyarokhoz köthető, nagy sírszámú köznépi temetők az előző, etelközi szállásterületen nem mutathatók ki, míg a kis sírszámú temetők vagy a gazdag magányos sírok előkerültek (KOMAR 2018).

⁸ A társadalmon belüli nyelvi viszonyok alakulásával a szociolingvisztika foglalkozik. A honfoglalás korára alkalmazva, némiképp más kérdésfelvetéssel: SÁNDOR 2014, 264–284. A magyar presztízs- illetve közvetítőnyelv voltával már Kristó Gyula is számolt (KRISTÓ, 1995, 146).

A nyelvnek mint társadalmi jelenségnek, valamint emberi közösségeken belüli működésének vizsgálata a nyelvészetben belül önálló kutatási irány. E munkák révén alkothatunk pontosabb fogalmat például a nyelvek egymás mellett éléséről, egymásra gyakorolt hatásuk mikéntjéről is. Ezek a modellek azonban jobbra kortárs, vagy viszonylag közelmúltbeli példákon alapulnak. Olyan példákon, amelyek szereplőit már alaposan befolyásolja a kötelező oktatási rendszer, a sajtó és a tömegmédiá hatása. Ezek a folyamatok többféle irányból is dokumentáltak, esetleg ellenőrizhetők. A minket érdeklő időszak jóval korábbi, másféle társadalmi körülmények jellemzik, és éppen nyelvi szempontból nehezen megismerhető. Éppen ezért úgy gondolom, hogy az elméleti megfontolások mellett érdemes áttekintenünk néhány történeti példát arra nézvést, hogyan is tud megkapaszkodni egy nyelv egy új közegben.

Mielőtt azonban a kérdés elemzésébe belevágnánk, érdemes néhány előzetes észrevételt megfogalmaznunk, amelyek a kutatást – saját alábbi eszmefuttatásunkat is – nagymértékben befolyásolják. Ezek legfontosabbika a nyelvi adatok hiánya. A térség pontos nyelvi viszonyairól csak az utóbbi néhány száz évre vonatkozóan bírunk értékelhető információkkal, a korábbi időszakokról jobbra csak találgathatunk. Hoffmann István és debreceni helynévkutató iskolája sokat tett az Árpád-kori viszonyok megismeréséért, egyúttal azonban azt is világossá tették, hogy a 9–10. század nyelvi viszonyairól nem sok minden mondható el.⁹ Ha Eurázsia történetére tekintünk, hasonló falakba ütközünk: minél visszább lépünk az időben, annál bizonytalanabbak lesznek állításaink. Például a 8–11. századnak feltételezett jenyiszeji kirgiz sírfeliratok (közel 250 darab) türk nyelvűek, és türk rovásírással készültek.¹⁰ Általuk az adott korszakban szinte páratlan betekintést nyerünk egy nomád közösség nyelvhasználatába. De vajon bizonyos-e ezek alapján, hogy a kirgizek ekkor valamilyen türk nyelven beszéltek? Gondoljunk csak bele: a korai magyar sírfeliratok egytől-egyig latin nyelvűek voltak. (A kirgizekről fel is merült – valószínűleg tévesen –, hogy nem török nyelvűként kezdték a pályafutásukat.)¹¹ Hasonlóképpen problematikus a magyar nyelvtörténeti elemzések során olyan sokszor emlegetett nyugati ótörök nyelvű népek (onogur, szaragur, kutrigur) tényleges nyelvi hovatartozása. Esetükben ugyanis nincsenek nyelvemlékeink, pusztán a „népnév” mutat valamiféle irányt. Csakhogy jól tudjuk, hogy a török nevű dunai bulgárok vagy a germán nevet viselő ruszok viszonylag gyorsan szlávra cserélték eredeti nyelvüket, miközben népnevüket megtartották, így önmagában a népnév valójában semmiféle iránymutatással nem bír.

Harmadjára meg kell említenünk a nyelvi egységesség kérdését. Általában az írott források népnevei alatt etnikumokat szokás érteni. Holott erre semmiféle bizonyíték nincs, a későbbi példák eléggé egyértelműen arra mutatnak, hogy e csoportok gyakran több, különböző nyelvű közösségből tevődnek össze. Világos, hogy például a korai Rusz germán, szláv és finnugor nyelvű csoportokat egyesített, a volgai Bulgária pedig török és finnugor nyelvűekből állt össze. A csoportjelölő kifejezéseknek tehát gyakran nincs egyértelmű nyelvi tartalmuk, és a közkeletű népnévértelmezésük helyett talán helyesebb volna a politikum területére utalni őket. Nem mellesleg a honfoglaló magyarokról ugyanezt konkrétan tudjuk is (Konstantin szerint a magyarok és a kabarok nem azonos nyelvűek),¹² és természetesen arra sem kell gondolnunk, hogy a Kárpát-medence lakossága teljes mértékben elmagyarosodott volna: az Árpádok Magyarországa biztosan nem volt egynyelvű. A történetileg értékelhető kései adatok inkább arra mutatnak, hogy a lakosság fele beszélt magyarul. Ennek fényében nem feltétlenül szükséges a helyi lakosság teljes vagy akár részleges nyelvváltásáról beszélnünk, komoly tömegek minden további nélkül megtarthatták eredeti nyelvüket.¹³ A kérdés tehát szűkebb: nem az, hogy a honfoglalók hogyan magyarosították

⁹ Összefoglalva: HOFFMANN–TÓTH 2016.

¹⁰ A szövegeket ld. SERTKAYA. Kiadásuk: KORMUŞIN 1997; AYDIN 2015.

¹¹ LIGETI 1950, 150. Kritikája: PULLEYBLANK 1990, 104–105. Vö. SCHÖNIG 1999, 84.

¹² MORAVCSIK 1984, 46.

¹³ Azt, hogy a magyarok beolvasztották a helyieket, már Kniezsa felvetette: KNIEZSA 1938, 454–455. Az elméletet Fehér Géza dolgozta ki: FEHÉR 1956, 35–36. Szintén ezzel érvel, de a szláv továbbéléssel számolva: KRISTÓ, 1995, 143–148. A gondolatot Takács Miklós is továbbviszi: TAKÁCS 2006, 76. Más irányból közelítve a kérdéshez hasonló eredményekre jut: NAGY 2017.

el a Kárpát-medencét, hanem „csupán” az, hogy nyelvünk hogyan tudott megmaradni máig. Ez ugyanis cseppet sem magától értetődő jelenség.

A magyar nyelv helyzetének értelmezéséhez hasznos volna valamiféle adattárat készítenünk különféle nyelvek honfoglalásáról, ami azonban a feljebb jelzett problémák fényében nem könnyű: mindenhol egyedi elemzésekre volna szükség – amelyeknél azonban a fent felsorolt falakba ütköznénk.¹⁴ Tanulmányomat ezért inkább vitaindítónak szánom, vagy legalábbis a korábbi állításokkal szembeni nagyobb óvatosság szükségességére szeretném felhívni a figyelmet.

Úgy tűnik, a népvándorlás korának honfoglalói nyelvi tekintetben ritkán voltak sikeresek, e gondolat nálunk a „bolgár-modell” elnevezéssel híresült el: eszerint a török nyelvű bolgárok rátelepedtek a szláv alapnépességre, megszervezték az államot, de hamarosan elvesztették a nyelvüket. A jelenségre számos példát felsorolhatunk (már amennyiben feltételezzük, hogy a kérdéses népek által ténylegesen beszélt nyelveket ismerjük). A hajdani római területre költöző germánok bár katonailag domináns pozícióba kerültek, és önálló államokat hoztak létre, amelyek az ő nevüket viselték, a nyelvüket többnyire elvesztették, és valamelyik újlatin dialektusra cserélték fel. Így jártak a longobárdok Itáliában, a vizigótok az Ibériai-félszigeten, a frankok Galliában.¹⁵ De ez történt a Kelet-Európába költöző vikingekkel is: germán nyelvüket hamarosan szlávra cserélték. Így jártak frankföldre költöző rokonaik is: a normannok néhány generáción belül franciául beszéltek. Egy másik normann csoport Szicíliában alapított államot, itt viszont megint csak egy újlatin nyelv lett uralkodó. De ez történt a feljebb említett, Al-Dunához költöző bolgárokkal is: török(?) nyelvüket elvesztették, és a szlávot vették fel.¹⁶ Úgy tűnik tehát, hogy a harcos elitek rendre sikerrel szervezték meg a meghódított területeket, de nyelvük megőrzésében cseppet sem voltak eredményesek.

Mielőtt azt gondolnánk, hogy minden vándorlás egyúttal nyelvvesztéssel járt a térségben, lássunk néhány ellenpéldát is! A legsikeresebb nyelvi honfoglalók minden bizonnyal a szlávok voltak. A mai Dél-Lengyelország táján sejtett őshazájukból szétvándorolva nyelvüket Kelet és Dél-Európa jókora területein terjesztették el a 6–7. században.¹⁷ Ők azonban egészen más utat jártak be, mint a fent említett harcos elitek. Az uralkodó elképzelések szerint a szlávok harcos földművelő tömeggel rendelkeztek, magasabb szervezetségi szintekkel nem. Úgy tűnik, nem is próbáltak kiegészíteni a helyi lakossággal – a fenti harcosokkal ellentétben –, hanem egyszerűen megszálltak bizonyos régiókat. A szláv vándorlás mérete, a belakott területek nagysága jókora tömegek mozgására utal. Ráadásul ezek a kirajzás után sem szakadtak el egymástól, mindvégig – máig – egymás közelében éltek és élnek, s mindössze két nyelvi tömböt alkotnak.

Kérdés, hogy miként alakultak a sztyeppe-régió nyelvi viszonyai. Itt is komoly átrendeződésekkel számolhatunk, úgy sejtjük például, hogy a sztyeppe iráni időszakát a török évszázadok követték. Sajnos a régió tényleges nyelvi viszonyairól nagyon sokáig nem sok mindent lehet tudni. Annyi bizonyos, hogy a törökül beszélők egyre nyugatabbra nyomultak, hullámaik egymást követően érkeztek egészen a korajkorig. (Hogy pontosan hol is volt a „nyelvi őshaza”, a kirajzás centruma, arról viták folynak.) Ennek eredményeképpen alakult ki a sztyeppe-régió nyugati felének törökös arculata, míg keleten a mongol nyelvű népek váltak dominánssá. Azt, hogy a török nyelvnek milyen nehézségekkel kellett megküzdenie, nem tudjuk. Ami viszont egyértelmű: a törökök a szlávokhoz hasonlóan nagy tömegben és számos hullámban érkeztek az alapvetően idegen ajkú területekre is, ráadásul többnyire a politikai hatalmat is megszerezték. Anatóliába például a 11. században kezdődött a beköltözés, és lényegében napjainkban is zajlik.

¹⁴ Florin Curta közelmúltban elhíresült kötete (CURTA 2011) etnikai értelemben ugyan érdekes felvetéseket fogalmaz meg a szlávok kialakulására, a nyelvi kérdésekre azonban nem reflektál.

¹⁵ A nyugat-európai germán betelepülésre: GEARY 2014, 145–182. A francia nyelv esete: HERMAN 1966, 105–125.

¹⁶ A bolgárok eredeti nyelvének vitatott voltára: RASHEV 1992, 23–33. A volgai bulgárok török nyelvére: ZIMONYI 1990, 84–88; RÓNA-TAS-BERTA 2011, II, 1165–1166.

¹⁷ A szlávok vándorlására és ezzel párhuzamosan a nyelv terjedésére, hagyományos szemléletben: HORÁLEK 1967, 13–18, 66–85; BIHARI-H. TÓTH 1982, 19–21, 70–73.

Ahol azonban hiányzott ez a komoly nyomás, ott ők is elveszíthették a nyelvüket, mint például a kabarok, a besenyők vagy a kunok Magyarországon és a Balkánon, pedig e területekre is több hullámban érkeztek, és gyakran a politikai hatalmat is megszerezték. Szemléletes példát kínál Dzsingisz mongol birodalma: a hatalmas területeket meghódító mongolok anyaországukon kívül nagyon rövid idő alatt elveszítették nyelvüket (jobbára eltörökösödtek), minthogy a hódítóknak sem tömege, sem újabb hullámai nem voltak.

A nomád vándorlások esetében azonban érdemes egy újabb szempontra felfigyelnünk: amennyiben egy nomád közösség vándorol, és új sztyepei területet foglal magának, akkor általában ott uralkodó etnikummá válik, a korábbi birtokosok java része elköltözik (ennek hiányában nem is lehetne beköltözni az adott térségbe). Itt tehát sokszor nem rátelepedésről, hanem helyettesítésről, az eredeti lakosság leváltásáról beszélhetünk. Ez egészen más helyzet, mint amikor alapvetően letelepült társadalmak települnek rá egy másik letelepült közösségre, vagy amikor a nomádok hódítanak meg letelepedett kultúrákat.

A fenti példák alapján a népvándorlások és a nyelvi viszonyok alakulásának többféle modellje látható.

1. Kisebb létszámú harcos közösség hódít meg egy nagyobb, letelepült közösséget. Ennek során államot alapít, ennek nevet ad, de nyelviileg eltűnik. (gótok, frankok, longobárdok, normannok, ruszok, bolgárok stb.)
2. Kisebb közösség költözik be egy nagyobb közösség területére, ott valamiféle autonómiát szerez, és hosszan megőrzi a nyelvét. (pl. erdélyi szászok)
3. Kisebb közösség költözik be egy nagyobb közösség területére, és felszívódik benne. (pl. vallonok, jászok Magyarországon)
4. Nagyobb közösség költözik már lakott területre, megőrzi a nyelvét, és esetleg beolvastja a helyieket is (szlávok a Balkánon).
5. Bármekkora közösség lakatlan területre költözik, és értelem szerűen megőrzi a nyelvét. (kalmükök, oguzok Anatóliában)

Az olyan vándorlások, amelyek nyelvi honfoglalással is járnak – tehát a jövevények nyelve korábban nem volt jelen a meghódított területen, de a foglalással hosszú távra meggyökeresedik –, több jól megfogható jellegzetességgel bírnak.

1. Nagyon fontos a tömeg, nagyobb számú költöző inkább megőrzi a nyelvét.
2. Fontos szempont a tömörség: az egy tömbbe költözők esélyesebben őrzik meg a nyelvüket, mint a szétszóródva megtelepedők.
3. Jelentős kérdés az életmódbeli azonosság vagy elkülönülés. A nyelvek „összeütközése” akkor következik be, ha azonos élettérben jelenik meg az „öslakos” és a beköltöző. Ha nem, akkor kis területen érintkeznek, és ez kevésbé befolyásolja a nyelvhasználatot. Ilyenek például az Anatóliába költöző törökök, akik addig nem használt területeket szálltak meg. De ilyenek voltak az Erdélybe beszivárgó románok is.
4. Úgy tűnik, hogy a sikeres nyelvi honfoglalások amőbaszerűek: a meglévő törzsterület szomszédságában szereznek újabb pozíciókat, amelyeket a „hátszakra” támaszkodva tartanak meg (szláv és török példák). A közösségüktől messzire távolodó, abból kiszakadó csoportok idegen nyelvi közegben könnyebben veszítik el a nyelvüket is (kunok, besenyők Magyarországon).
5. A sikeres nyelvi honfoglalások során az első hullámot újabbak követik, újra és újra megerősítve az adott nyelv pozícióit a térségben.
6. Politikai és kulturális presztízs: ha egy nyelv efféle előnyököt mondhat a magáénak, akkor a túlélési esélyei megnövekszenek. A két tényező közül a kulturálisat látom fontosabbnak, mivel a politika természetét tekintve kevésbé kötődik a nyelvhez, mint a kultúra. Egy magát kulturálisan fölényben

érző közösség kevésbé veszíti el a nyelvét még politikailag alávetett helyzetben sem (irániak Törökországban, magyarok Romániában), és fordítva: kulturálisan gyengébb közösség inkább veszíti el a nyelvét (törökök Kínában, afroamerikaiak az USA-ban, törökök és finnugorok a Szovjetunióban). A kultúra megtartó ereje szempontjából fontos a tételes vallások és az írásbeliség jelenléte.

7. Végezetül: az őslakó – ha nem irtják ki – mindig jobb esélyekkel indul a nyelv megőrzése terén (baszkok).

A fenti tényezők aránya, egyensúlya – valójában az éppen vizsgált helyzet – dönti el egy-egy nyelvnek a sorsát. Még számos feltétel teljesülése esetén sem biztos az érkező nyelv túlélése. A Kárpát-medencébe egészen biztosan több török nyelvű betelepülési hullám ért el: besenyők, kunok, esetleg a kabarok, s valószínűleg a hunok és az avarok is hoztak török nyelvű közösségeket. Ráadásul az oszmán hódítás szintén erősítette a török nyelv helyi pozícióit. Volt tömörszerű megtelepedés és jelentős tömeg (a kunoknál bizonyosan), politikai presztízs (oszmánok), nyelvi háttér (kelet-európai sztyeppe), mindez azonban nem bizonyult elégségesnek ahhoz, hogy a török nyelv meggyökeresedjen a Kárpát-medencében. De éppen így lényegében eltűnt európai „törzshelyéről”, a sztyeppe-régióból is: a gagauzok és a krími tatárok maradványai csak az emléket. Egyáltalán nem magától értetődő tehát egy nyelv megmaradása egy új területen.

A továbbiakban tekintsük át azt, hogy a fenti szempontokból mit tudunk a magyar nyelvre alkalmazni, amennyiben az aktuálisan elfogadott álláspontnak megfelelően azt feltételezzük, hogy az a honfoglalással került a Kárpát-medencébe.

A honfoglalók egészen biztosan nem lakatlan területre érkeztek, és pillanatnyilag inkább kisebb, mint nagyobb létszámukkal számolhatunk. Jövevények voltak, akik „őslakókkal” kerültek szembe. Ugyan elképzelhető, hogy életmódjuk különbözött az itt találtakétól (legalább részben nomádok lehettek a letelepedettekkel szemben), de ez korántsem egyértelmű,¹⁸ és a Kárpát-medence éghajlati viszonyai mellett valószínűleg hamar letelepedtek ők is. Mindezek a tényezők tehát nem kedveztek a beérkező nyelv megmaradásának. Az nagyon valószínű, hogy a hódítás után a magyar presztízsnyelv lett politikai értelemben, viszont kulturálisan ez már kevésbé egyértelmű, illetve területenként változhatott. Ne felejtjük el, hogy a Karoling Pannónia egyházi és igazgatási szervezetével meglehetősen komoly társadalmi szervezettséget tudhatott a magáénak, valószínűleg erősebbet, mint az éppen formálódó magyar fejedelemség. Valószínűleg ez igaz a meghódított Morva Fejedelemségre is. A kutatás nem számol azzal, hogy a környéken magyarhoz közeli nyelvet beszélő csoportok éltek volna, amelyek a magyarság nyelvi háttérét képezhették volna, a magyar nyelv Kárpát-medencei megjelenése tehát nem egy nyelvi értelemben szomszédos terület bekebelezése, hanem egy tipikusan nyelvi közegéből kiszakadó csoport története. Végezetül a nyelvészet nem számol sem korábbi, sem későbbi magyar nyelvű beköltözőkkel: a honfoglalás utáni pozíciókat tehát nem erősítik újabb nyelvi hullámok. Éppen ellenkezőleg, számos nem magyar nyelvű betelepülést tartunk számon: besenyők, kunok, jászok, szászok, vallonok, akik nem a magyar nyelv pozícióit erősítik meg. Mindehhez vegyük hozzá, hogy Árpád honfoglalói sem egységesek nyelvi szempontból: a csatlakozott kabarok nem magyarul (pontosabban nem a törökök nyelvén) beszéltek. Abban sem lehetünk bizonyosak, hogy a hét törzs mind magyar nyelvű volt. (Valójában egyáltalán nem tudjuk, hogy a hét törzs népe milyen nyelvű volt.)

E felsorolt szempontok cseppet sem teszik kedvezővé a magyar nyelv túlélésének az esélyeit a Kárpát-medencében. Sőt, az analógiák alapján inkább eltűnésére számíthatnánk. Mindezek ellen lehetne vetni, hogy mégis számos magában álló, rokontalan, szigetnyelv létezik Európában, esetleg önálló államiság nélkül is. Ilyen a görög, a baszk, az albán vagy akár az ír. Ezek azonban egy valamiben egészen biztosan különböznek a magyartól: mindannyian az „őslakos” pozíciójából indultak a hódítókkal szemben:

¹⁸ Ugyan a magyarokat a korai források nomádként írják le, akik a fű sarjadása után mennek az állataikkal, de azt nem tudjuk, hogy a nomád életformán belüli sokféle lehetőség közül melyik volt rájuk jellemző.

voltaképpen megvédett refugiumok, e tekintetben gyakran nagyon optimális földrajzi viszonyok között (hegyek, szigetek: viszonylagosan elzárt területek). Nem jó párhuzamai tehát a magyar viszonyoknak. Megemlíthetjük még a kalmüköket, Európa egyetlen mongol nyelven beszélő közösségét. Ők viszonylag későn érkeztek Volga menti lakhelyükre, amelyet javarészt üresen találtak, és a későbbiekben sem kívánt odatelepedni senki. Ők ugyan nagyon messzire kerültek nyelvrokonaiktól, ám többen telepedtek meg, és őslakosság hiányában nem kellett más nyelvekkel állandó kontaktusban élniük. Példájuk tehát megint csak nem alkalmazható a magyarokéra.

Míndez a feljebb jelzett példák ismeretében valószínűtlenné tenné a magyar nyelv túlélését, ha az csak Árpád honfoglalóival került volna ide. A magyar „nyelvi honfoglalás” jelenleg elfogadott modellje mellé nem igen tudunk analógiákat állítani. Három lehetőségünk marad: 1) kiderítjük, hogy mégiscsak vannak példák a magyarok esetére, 2) ha az előbbi nem sikerülne, akkor valamilyen módon megpróbáljuk indokolni, hogy a magyar miért viselkedik ennyire példa nélküli módon egy számára idegen nyelvi közegben, 3) ha ez sem állna meg, akkor érdemes más modelleken is elgondolkodnunk.

Mivel az első két esetre magam nem látok továbblépési lehetőségeket – erről szólnak a fenti sorok –, nem gondolom kizárhatónak a harmadik megoldást. Kiút lehetne például, ha a magyar nyelv többszörös beköltözésével számolhatnánk. Mivel nem ismerjük a sztyeppe-régió és a Kárpát-medence nyelvi viszonyait, így erre van elvi lehetőségünk. Ahogy nem ismerjük például a láthatóan többkomponensű besenyők nyelvi viszonyait, úgy az avarokéit sem. Vagy például a hun hagyományok tekintetében cseppet sem egységes krónikairódmunk egy valamiben azért egyetért: a magyarokkal szegről-végről rokonnak – azonosnak – tekintett székelyek a honfoglalók előtt érkeztek.¹⁹ Ez legalábbis annyit jelent, hogy élt valamiféle kép egy korábban beköltözött, és a történelem viharait túlélte csoportról (más kérdés, hogy ők azonosak-e a mai székelyekkel). A korábbi beköltözésről szól a „kettős honfoglalás” elmélete, amely ha politikai-tudati szinten aligha helytálló, de nyelvi sok mindent megmagyarázhatna, például a földművelés vagy a borászat szókincsének nem csekély török rétegét.²⁰ Ebben az esetben az Árpád-féle honfoglalás létszámban megerősíthetné a már jelen levő nyelv helyzetét (hiszen e tekintetben már egy újabb hullámnak számítana), és az ország megszervezésével a hatalmi helyzetet is behozhatná a képletbe. Ez talán elég súlyt képezhetne a magyar nyelv fennmaradásának magyarázatához. Úgy gondolom, egy ilyen lehetőség sem zárható ki a lehetséges forgatókönyvek közül.

FORRÁSOK

DAI 1950: Bíborbanszületett Konstantin, *A birodalom kormányzása*. Ford.: Moravcsik Gy. Budapest 1950.

IRODALOM

AYDIN 2015: Aydın, E.: *Yenisey Yazıtları*. Konya 2015.

BALASSA 1937: Balassa J.: *A magyar nyelv életrajza*. Budapest 1937.

BALASSA 1943: Balassa J.: *A magyar nyelv könyve*. Budapest 1943.

BÁRCZI 1963: Bárczi G.: *A magyar nyelv életrajza*. Budapest 1963.

¹⁹ A hun hagyomány anomáliáiról: SUDÁR 2021, 95–102.

²⁰ NAGY 1895, CCCLII; VÁMBÉRY 1895, 74–75; LÁSZLÓ 1978; ENGEL 1990, 105–106; ENGEL 2001, 11; VÉKONY 2002, 172–215.

- BÁRCZI–BENKŐ–BERRÁR 1967: Bárczi G. – Benkő L. – Berrár J.: *A magyar nyelv története*. Budapest 1967.
- BENKŐ 1964: Benkő L.: A magyar nyelvtörténet korszakolásáról. *Magyar Nyelv* 60 (1964) 137–145.
- BENKŐ 1997: Benkő L.: A honfoglaló magyarság nyelvi viszonyai. In: *Honfoglalás és nyelvészet*. Szerk.: Kovács L. – Veszprémy L. Budapest 1997, 163–176.
- BIHARI–H. TÓTH 1996: Bihari J. – H. Tóth I.: *Bevezetés a russzisztikába*. Budapest 1982.
- CURTA 2011: Curta, F.: *The Making of the Slavs*. Cambridge 2011.
- ENGEL 1990: Engel P.: *Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig*. Budapest 1990.
- ENGEL 2001: Engel P.: *Szent István birodalma. A középkori Magyarország története*. Budapest 2001.
- FEHÉR 1956: Fehér G.: A Dunántúl lakossága a honfoglalás korában. *Archeologiai Értesítő* 83 (1956) 25–38.
- GEARY 2014: Geary P. J.: *A nemzetek mítosza. Európa népeinek születése a középkorban*. Budapest 2014.
- HERMAN 1966: Herman J.: *A francia nyelv története. A latin nyelvtől az újlatin nyelvekig*. Budapest 1966.
- HOFFMANN–TÓTH 2016: Hoffmann I. – Tóth V.: A nyelvi és az etnikai rekonstrukció kérdései a 10. századi Kárpát-medencében. *Századok* 150 (2016) 257–318.
- HORÁLEK 1967: Horálek K.: *Bevezetés a szláv nyelvtudományba*. Budapest 1967.
- KIRÁLY 2006: Király P.: *A honalapítás vitás eseményei. A kalandozások és a honfoglalás éve*. Nyíregyháza 2006.
- KISS 2017: Kiss J.: A magyar nyelvtörténet korszakolásának kérdésköréhez. *Magyar Nyelv* 113 (2017) 129–145.
- KNIEZSA 1938: Kniezsa I.: Magyarország népei a XI. században. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. Budapest 1938:2, 365–472.
- KOMAR 2018: Комар, А.: *История и археология древних мадьяр в эпоху миграции – A korai magyarság vándorlásának történeti és régészeti emlékei*. Eds.: Türk, A. – Budai, D. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 11. – Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 5. Budapest 2018
- KORMUSIN 1997: Кормушин, И. В.: *Тюркские енисейские эпитафии. Тексты и исследования*. Москва 1997.
- KRISTÓ 1995: Kristó Gy.: *A magyar állam megszületése*. Budapest 1995.
- LÁSZLÓ 1978: László Gy.: *A „kettős honfoglalás”*. Budapest 1978.
- LIGETI 1950: Ligeti, L.: Mots de civilisation de Haute Asie en transcription chinoise. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 1 (1950) 141–185.
- MORAVCSIK 1984: Moravcsik Gy.: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Budapest 1984.
- NAGY 1895: Nagy G.: Harmadik könyv. Magyarország története a népvándorlás korában. In: *A magyar nemzet története. Első kötet. Magyarország a királyság megalapításáig*. Szerk.: Szilágyi S. Budapest 1895.
- NAGY 2017: Nagy I.: Kísérlet a 10. századi Kárpát-medence etnikai rekonstrukciójára. *Dentumoger. Tanulmányok a korai magyar történelemről* 1. Szerk.: Sudár B. Budapest 2017, 357–398.
- PAPP 2014: Papp I.: *Magyar nyelvtörténet*. Debrecen 2014.
- PULLEYBLANK 1990: Pulleyblank, E. G.: The Name of the Kirghiz. *Central Asiatic Journal* 34:1–2 (1990) 98–108.
- RASHEV 1992: Rashev, R.: On the origin of the Proto-Bulgarians. In: *Studia protobulgarica et mediaevalia europensia. In honour of Prof. V. Beshevliev*. Veliko Tarnovo 1992.
- RÓNA-TAS–BERTA 2011: Róna-Tas A. – Berta Á.: *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian* 1–2. Wiesbaden 2011.

- SÁNDOR 2014: Sándor K.: *Nyelvrokonság és hunhagyomány*. Szeged 2014.
- SCHÖNIG 1999: Schönig, Cl.: *The Internal Division of Modern Turkic and Its Historical. Implications. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 52:1 (1999) 63–95.
- SERTKAYA: Sertkaya, O. F.: *Yenisey Bölgesi Yazıtları (184 yazıt)*. <https://uqusturk.wordpress.com/2012/02/12/yenisey-bolgesi-yazitlari-184-yazit/>
- SUDÁR 2021: Sudár B.: Az Árpádok és Attila. In: B. Szabó J. – Sudár B.: *Az Árpád-ház nyomában*. Budapest 2021, 83–102.
- SZŐKE 1962: Szőke B.: *A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei*. Budapest 1962.
- SZŐKE 2014: Szőke B. M.: *A Karoling-kor a Kárpát-medencében*. Budapest 2014.
- TAKÁCS 2006: Takács M.: Három nézőpont a honfoglaló magyarokról. *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából. Új sorozat* 1 (2006) 67–98.
- VÁMBÉRY 1895: Vámbéry Á.: *A magyarság keletkezése és gyarapodása*. Budapest 1895.
- VÉKONY 2002: Vékony G.: *Magyar őstörténet, magyar honfoglalás*. Budapest 2002.
- ZIMONYI 1990: Zimonyi I.: *The origins of the Volga Bulgars*. Szeged 1990.
- ZOLTÁN 2017: Zoltán A.: Szláv jövevényszavaink néhány időrendi és nyelvföldrajzi kérdése. *Magyar Nyelv* 113 (2017) 1–9.

THE HUNGARIAN LANGUAGE CONQUEST

BALÁZS SUDÁR

Language historians unequivocally claim that the Hungarian language appeared in the Carpathian Basin at the time of the Hungarian conquest in the 9th century; however, they do not support this claim. In fact, the language situation in the Carpathian Basin after the fall of the Roman Empire is practically unknown. Sources that give a clearer insight into the question appear in growing numbers only from the 12th or the 13th centuries: Hungarian gained a very strong position by that time. Based on historical examples taken from the loosely defined steppe region, my study explores how language conquest takes place, i.e. how a new language can spread in a territory where it has not been spoken before. Several conditions must be present for the successful spread of a language, and the fate of the language is influenced by a number of factors. These include (i) the proportion of the original and the arriving inhabitants; (ii) the political and cultural prestige of the new language; (iii) the fresh supply of the new language (e.g. arriving in several waves); (iv) the home front of the new language (whether it has been cut off from its original hinterland) etc. From these perspectives, the Hungarian language did not arrive in ideal circumstances into the Carpathian Basin; thus its disappearance was more probable than its survival. This controversy raises the question whether the presently held model of the Hungarian language conquest is sustainable, and whether the Hungarian language arrived into the Carpathian Basin in one single wave.

FODOR ISTVÁN EMLÉKÉRE
(1943–2021)

2021. április 3-án, életének 78. évében elhunyt Fodor István, a Magyar Nemzeti Múzeum címzetes főigazgatója, a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékének egykori vezetője.

A halál mindig váratlan. Sosem várjuk, noha állandó készültségben vagyunk. Fodor István halála váratlanul ért minket. Az utóbbi évek megtörték egészségét, hangulatát is kikezdték, de úgy éreztük, vitalitása átlendíti a nehézségeken. És nem.

Fodor István munkásságáról, életpályáról az elmúlt hónapokban több méltatás, értékelés jelent meg, és még több van készülöben – régészeti, történeti, nyelvészeti szakfolyóiratok fogják elemezni, árnyalni az életművet. Az életrajz első állomásait, a tanulóévek idejét és helyét átugorva mi most a magyar őstörténet kutatásának szentelt tudósi pálya három elemét tekintjük át röviden. Fodor István a finnugor és a magyar őstörténet, valamint a honfoglalás kori régészet terén is maradandót alkotott. A nyelvtudomány, majd a később csatlakozott régészet segítségével tanulmányozott finnugor előidők Fodor István őstörténeti koncepciójában ugyanolyan jelentőséggel bírtak, mint a magyar nyelv és nép önállósulásával kezdődő magyar őstörténet. Ő azt a korszakot is magyar őstörténetként tárgyalta.

Fodor István az őstörténet-kutatást komplex tudományként művelte, véleményét nem csak a régészeti adatokra alapozta. Jellemző erre, hogy a *Ki kicsoda?* című kortárs életrajzi lexikonban hobbijaként a nyelvészeti szakkikkek olvasását jelölte meg. Az uráli/finnugor őshaza helyével, fennállásának idejével több tanulmányában és ismeretterjesztő könyvében is foglalkozott. Véleménye szerint a nyelvészet és a régészet eredményei nagyjából ugyanazt a területet jelölik ki az uráli alapnyelvet beszélő népesség lakhelyeként: az Urál hegység két oldalát Nyugat-Szibériától az európai Elő-Urálig. Fodor István tudományos pályafutásának első harmadában foglalkozott intenzíven az uráli/finnugor kor történetével.¹ Akkoriban a Kr. e VI–VI. évezredre datálták az Urál–kámiai neolitikus kultúrát, és az Aral-tó vidéki kelteminári mezolitikus kultúrából származtatták. A 2000-es évek kutatásai szerint az eurázsiai erdőövezetben a neolitikum ennél korábban kezdődött, és elsődleges helyszíne sem az Urál keleti oldalán volt. A történeti nyelvészet is kezd új véleményt formálni az alapnyelvek kialakulásának körülményeiről.² Előbb-utóbb új szintézist kell alkotnunk.

Fodor István munkásságának másik fő iránya a honfoglalás kori régészeti hagyaték keleti kapcsolatainak kutatása volt. Fontos tanulmányai születtek ebben a témakörben, pl. *Honfoglalás kori művészetünk iráni kapcsolatainak kérdéséről* (1973), *Honfoglaláskori régészetünk néhány őstörténeti vonatkozásáról* (1973), *Cserépüstjeink származásáról* (1975), *Altungarn, Bulgarotürken und Ostslawen in Südrussland* (1975), *Bolgár-török jövevényszavaink és a régészet* (1977), *Honfoglalás kori korongjaink származásáról. A verseci és tiszasülyi korong* (1980). Eredményeit *A honfoglaló magyarság kultúrájának keleti gyökerei* (1982) című kandidátusi értekezésében foglalta össze. Fodor István az interdiszciplinaritás szempontját a régészeti hagyaték elszigetelt, önálló értékelése elé helyezte. A társtudományok közti szintézisreteremtés érdekében elfogadta a történészek és a nyelvészek közösen kidolgozott magyar őstörténeti koncepcióját, amely szerint a korai magyarság huzamos ideig élt kazár fennhatóság alatt. Ehhez a magyar őstörténethez kereste a bizonyítékokat a Szaltovo–majaki régészeti kultúra emlékei között. Mai tudásunk szerint a honfoglaló hagyaték szaltovói kazár környezetből való származtatása zsákutcába vezette őstörténetünk régészeti kutatását. Ez azonban semmit sem von le Fodor István 40–50 évvel ezelőtti nézeteinek korszakos jelentőségéből.

Fodor István számára az 1970-es évek végétől a hazai ásatási tevékenysége vált a legfontosabbá. A finnugor őstörténet kutatásától fokozatosan elfordult, de a honfoglalás kori emlékek keleti kapcsolatai változatlanul foglalkoztatták. 1978-ban átvette a Nemzeti Múzeum középkori osztályának vezetését. Majd félszáz lelőhelyen végzett feltárást vagy járt helyszíni szemlén. Legjelentősebbek a Hajdúdorogon és környékén folytatott ásatásai, ahol több honfoglalás és Árpád-kori temetőt tárt fel, valamint telepkutatókat is végzett. Ásatásain régészek generációk nőttek fel, több évtizedes regionális kutatásait Hajdúdorog városa 2002-ben díszpolgári címmel jutalmazta. Szenvedélyesen szerette a feltárást, azok hangulatát, de a leletközlés apró-cseprő gondoljai nem álltak közel tudósi attitűdjéhez.

¹ Fodor István finnugor vonatkozású műveinek bibliográfiája Vigh József összeállításában (2010-ig): <http://finnugor.elte.hu/index.php?q=regbiblio>

² Ezekről ld. ebben a kötetben Vigh József, valamint Salánki Zsuzsa – Oszkó Beatrix – Sipos Mária tanulmányát.

Az orosz kollégák elmondásai szerint míg Erdélyi István a régészeti raktárakat és adattárakat kedvelte, ahol a leletekkel foglalkozhatott, jegyzetelhetett és adatokat gyűjthetett, addig Fodor Istvánban olvasottsága volt lenyűgöző és a különböző tudományterületek adatait szintetizáló képessége. A régészet mint tudomány Fodor István számára nemcsak kronológiából és tipológiából állt. Földműves, gazdálkodó őseinek tisztelete a régészeti leletek néprajzi szemléletű értékelése felé irányította. Erről *A régészeti néprajz módszerének bontakozása címmel* tanulmányt is publikált (1982), de ugyanez a szemlélet érhető tetten a *Megjegyzések a középkori magyar lakóház fejlődéstörténetéhez* (1989) című dolgozatában is. E téren nagy elődei voltak: Nagy Géza, Solymossy Sándor és legfőképpen László Gyula, aki több alkalommal is elmondta, leírta, hogy őt tekinti munkássága folytatójának.

A kutatás mellett a tudományos ismeretterjesztésre is jutott ideje. Élvezetes stílusú előadásai mellett vezető szerepet játszott az 1980-as évek elején a Magyar Televízió által készített *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról* című filmsorozat létrejöttében. Ide sorolhatjuk talán „nevelői célzatú” munkásságát is, melyet az őstörténeti „csodabogarakkal”, illetve az ideológiai elkötelezettséggel publikálókkal folytatott, főleg pályája vége felé (*Őstörténeti viták és álviták* – 2012).

Ahogy Fodor István munkásságát több részre lehet tagolni, ugyanúgy életpályáját is. Az első szakasz a Nemzeti Múzeum főigazgatójává való kinevezéséig tartott. A második szakasz 1986-tól, főigazgatói kinevezését datálható. Ebben az időszakban már számos szakmai szervezetnek volt tagja. A múzeum élére egy pályája csúcán álló, nemzetközileg elismert tudós került. Intézményvezetői feladatai mellett jelentős szakfolyóiratok szerkesztője is lett (*Archaeologiai Értesítő*, *Folia Archaeologica*, *Communicationes Archaeologicae Hungaricae*). Nemzetközi tudományos bizottságok irányító testületének tagjaként is fontos feladatokat teljesített (pl. Magyar–Orosz és Magyar–Ukrán Történész Vegyesbizottság, Finnugor Kongresszusok Magyar Nemzeti Bizottsága). Tagja volt a Baltisztikai Intézetnek, a Szláv Régészeti Unió állandó bizottságának, valamint az eurázsiai sztyeppei népek kutatási koordinációra alakult bizottságának, a Societas Uralo-Altaiának. A hazai szervezetek közül tagja volt az MTA Régészeti Bizottságának, illetve az Ásatási Bizottság titkári pozícióját is betöltötte. A Kulturális Javak Visszaszolgáltatásának Bizottságában egy évtizeden át részt vett a Szovjetunióba hurcolt magyar műtárgyak utáni nyomozásban is (1989–2000 között, 1994-től miniszteri biztosként). Ezekben az években hivatali elfoglaltságai miatt kevesebb ideje jutott a tudomány művelésére. Ugyanakkor hivatalvezetőként, igazgatási szakemberként is a legmagasabb szinten teljesített. Többnyelvű tárgyalóképes szaktudása révén külföldi politikusok: miniszterek, államfők egyenrangú partnere volt. Fodor István főigazgatói megbízatása 1993-ig tartott. Felmentése szakmai indok nélkül történt. Bizonyosak vagyunk benne, hogy eltávolításával nagy veszteség érte a magyar közigazgatást – Fodor István magasabb pozíciókban, akár miniszterként is kiválóan teljesített volna. 1993 után, címzetes főigazgatóként a Nemzeti Múzeumban jelentős kiállításokat szervezett és folytatta ásatásait. Vezető szerepet játszott a honfoglalás millecentenáriumára rendezett nagy sikerű kiállítás megszervezésében, valamint a kiállítás katalógusának összeállításában. Budapesten 425 000 látogató kereste fel a tárlatot, de a külföldi helyszíneken (Bologna, Milánó, Caen, Toulouse, Madrid, Turku) is sok látogatót vonzott.

A magyar őstörténet komplex megközelítése továbbra is jellemezte Fodor István publikációit. Változatlanul érdeklődött a honfoglalás előtti keleti magyar régészeti emlékek iránt (*Magyar jellegű régészeti leletek Moldvában* – 1993), tanulmányt írt az ősmagyarság etnikai tudatáról (1995), és tovább kutatta a honfoglalók keleti kulturális gyökereit (*A sas szerepe a honfoglaló magyarság hitvilágában* – 1998).

1997-ben Fodor Istvánt kinevezték az újjáalakult szegedi régészeti tanszék vezetőjévé. Ezt a posztot 1997-től 2008-ig töltötte be. Ekkor már évtizedek óta (1974-től) tanított az Eötvös Loránd Tudományegyetemen és a szegedi József Attila Tudományegyetemen. Mi is a tanítványai voltunk. Őstörténeti tudásunk alapjait tőle kaptuk, egyetemi szakdolgozatunkat hozzá írtuk.

Fodor István tudományos pályájának harmadik és negyedik korszaka között nehéz pontos határvonalat húznunk. A 2000-es években a magyar őstörténetkutatás új korszaka kezdődött el. Oroszországi, ukrainai és moldovai múzeumok raktáraiban porosodó leletekre terelődött a figyelem, új leletek is előkerültek,

kezdett összeállni a honfoglalást megelőző vándorlás útvonala és időrendje. Az új korszak új eredményeit Fodor István nem fogadta örömmel. Vitatta azt az irányzatot, amely elfordult a szaltovói kultúrától, mint a magyar őstörténet lehetséges színterétől. Nehezen élte meg, hogy a nála fiatalabb kutatók az új adatok és eredmények ismeretében kezdik meghaladni munkásságát. Az sem tetszett neki, hogy a magyar őstörténet régészete kezd elfordulni az interdiszciplináris kutatásoktól. Nem értett egyet a „kevert érvelés” elutasításával és a régészeti leletek leszűkült értelmezésével. 2006-os tanulmányában az őstörténet komplex megközelítése mellett érvelt (*A régészettudomány történetisége. A magyar őstörténet példáján*). Ebben a kiemelkedő dolgozatában hívta fel a figyelmet arra, hogy a perescsepinói leletet a kelet-európai kutatók többsége már nem Kuvrat sírjának tartja. Sőt egyáltalán nem sírleletként értékeli és keltezését is pontosították az új numizmatikai adatok fényében. Ez összefügg azzal a bírálatával, amelyet Róna-Tas András új magyar őstörténeti koncepciójának földrajzi, időrendi és főként régészeti koordinátaival kapcsolatban fejtett ki. Felhívta a nem régész szakemberek figyelmét arra, hogy őstörténeti koncepciók alkotásakor fontos ismerni és tanulmányozni az érintett területek régészeti hagyatékát is.

A 65 éves kort elérve a szegedi tanszék vezetését is át kellett adnia. Ezt ugyanolyan keserűséggel élte meg, mint a múzeumigazgatói székből történt eltávolítását. Munkásságának harmadik periódusa 2006-tól 2018-ig számítható. A harmadik és negyedik tudományos korszakában ismét gyakran megfordult Oroszországban, számos egyetemen tartott előadásorozatot (Ufa, Perm). Rendszeresen részt vett oroszországi konferenciákon, noha a hazai őstörténeti témájú rendezvényeken már alig jelent meg, beleértve a nemzetközieteket is. Az új keleti információk és az új szakirodalom hatással voltak őstörténeti elképzeléseire is. Ismét jelentős műveket írt, 2015-ben megjelent első orosz nyelvű könyve (Perm) is a magyar őstörténetéről. E művében *néhány* részkérdésben már új koncepciót képviselt: lehetségesnek tartotta, hogy az őtörök jövevényyszavak átvétele a szaltovói kultúrkörrel való érintkezés előtt kezdődött a Volga-vidéken, a novinki (kazár) *régészeti horizont révén*. Ekkor már elhagyta a szaltovói alánok török nyelvűvé *válásának* elképzelését is. Az új keleti analógiákkal rendelkező tárgyak között már a nyugalmi íjtartó tegezt és annak csontborításait is felsorolta. *A kötet végén, a permi régész kollégák tollából* született függelék azonban jelzi, hogy milyen jelentős különbség volt a magyar és oroszországi kollégák között a magyar őstörténet értelmezésében, különösen annak időrendjében.

Ebben az időszakban Fodor István fontos szerepet játszott a Zimonyi István nevével fémjelzett Medieval Nomads nemzetközi konferenciasorozat régészeti szekcióinak szervezésében. Ez igen komoly haszonnal járt a magyar őstörténet-kutatásban, illetve a magyar tudományosság nemzetközi presztízsének erősítésében. Alkotó módon járult hozzá az újonnan előkerült leletek értékeléséhez, valamint történeti kontextusba helyezte azt a különös jelenséget, hogy egyszerre megsokasodtak a honfoglalás kori leletek keleti párhuzamai (*Prémkereskedelem, művészet, hitvilág. Kereskedelem és hatása őseink korában – 2008; Honfoglalás kori korongjaink és párhuzamaik – 2014; Honfoglalás kori tarsolylemezeink és keleti párhuzamaik – 2017*). A Veszolovék tanyája melletti őscseremiszt temetőből előkerült tarsolylemez már nem kontextusából kiragadva keltezte, és honfoglalás előtti jellege helyett 10. század közepi keltezése mellett érvelt. A sokasodó keleti rozettás lószerszámveretekkel együtt mind gyakrabban írt a 10. századi honfoglalás kori hagyaték keleti „kisugárzásáról”, kapcsolatrendszeréről. Ez maradandó gondolattá vált akkor is, ha ma már nem feltétlenül csak direkt vonalú exporként értelmezzük ezeket a leleteket. A 2000-es évek elején indult nagy vitában, mely a honfoglaló hagyaték keleti előzményeinek és kapcsolatrendszerének módszertani alapon való megkérdőjelezéséről szólt, végül az ő állítása nyert bizonyítást: a honfoglalás kori hagyaték 895 előtti keleti előzményeit és 895 utáni (10. sz. első fele) kiterjedt kapcsolatait korábban a magyar régészet azért nem tudta felmutatni, mert nem kutatta komolyan. A magyar őstörténet régészeti hagyatékának vizsgálói a Kelettől való elfordulás nyomán nem eurázsiai kora középkori kontextusban értékelték a leleteket, így a történeti értékelés lehetőségei is beszűkültek. Olekszij V. Komar (magyar nyelven is elérhető) 2018-as monográfiája rámutatott ennek az irányzatnak a tarthatatlanságára.

Ekkor azonban Fodor István már fokozatosan távolodott egykori tanítványaitól, így tőlünk is. Egyikünk doktori disszertációjának még az opponense volt, később másikunk doktori védésére már el sem ment. Lekezelően beszélt másoknak rólunk, másokról nekünk, egyikünkről másikunknak. Sokakat megsértett, ugyanakkor nagyon vágyott az elismerésre. Talán ezért is vállalkozott távoli utakra: Tuvában, Szalehardban és Vlagyivosztokban megkapta azt a tiszteletet, amit itthon hiányolt. Nem vettük észre, nem vettük figyelembe, hogy ez a robusztus, életerős tudós érzékeny, művészelkű ember. Élete utolsó éveiben betegeskedett, kezdett visszavonulni az aktív kutatómunkától. Olykor felhívta egyikünket telefonon, és csak mesélt és mesélt – olyankor újra a régi mesterünk volt: egy világbajnok nemzetközi nagymester.

Klima László – Türk Attila

PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK

Interdiszciplináris
őstörténeti konferencia
Budapest, 2020. november 11–13.

PARALLEL STORIES

Interdisciplinary conference
of the early history of Hungarians
Budapest, 11–13. November 2020

> korai protopermi **áz-vešk3** 'Silber'
> protopermi **áz-veš**
> votják **azveš**, zürjén **ezjs**
~ magyar **ezüst**

www.martinopitz.hu

9 786156 388056